

חיוב נשים בלחם משנה

בבית הורי היה נהוג שאבי ז"ל לא המתין לאמי ע"ה לבציעת הלחם משנה, ולאחר שאבי בירך ובצע, אמי באה אל השולחן ובירכה לעצמה "המוציא" על הפרוסה שקיבלה מאבי. כלומר, היא לא נכחה בשעת הבציעה [הבציעה היא חיתוך הלחם במקום שנאפה היטב. וכדי שלא יהיה שיהוי בין הברכה לאכילה ויראה כהפסק, נהגו לחתוך מעט בככר קודם הברכה. וחזתכים רק מעט כי הברכה צריכה להיות על פת שלימה, יעו' בשו"ע ומשנ"ב סי' קסז סע' א].

כמו כן בבית אבי היו שתי חלות בלבד לכל המשתתפים, וכולם יצאו ידי חובה בברכת "המוציא" של אבי ובבציעתו. ואמר לי כ"ק האדמו"ר ממודז'יץ שליט"א, בשם אביו בעל הנחלת דן, שכן היה המנהג בפולין.

גם בביתי נהגתי כך, עד לנישואי בתי שלי תחיל. אז שיניתי את מנהגי, והתחלתי לנהוג כנהוג בבית חתני, ואני ממתין לאשתי ובוצע על הלחם משנה בנוכחותה. כמו כן, בביתי נהוג שלכל אחד מהאורחים הגברים [מגיל שלוש עשרה] יש לחם משנה, וכל אחד מברך ובוצע לעצמו.

הבנת השוני בין המנהגים, מצריכה בירור יסודי בטעמי חיוב לחם משנה בשבת, בכלל, וחיוב נשים בלחם משנה, בפרט, כפי שיבואר להלן.

- א -

המקור לחיוב לחם משנה בשבת מוזכר לראשונה במסכת ברכות (לט, ב) "אמר ר' אבא ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות, מאי טעמא, לחם משנה כתיב (שמות טז, כב). אמר רב אשי, חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא". מימרא זו מופיעה בשנית במסכת שבת (קיז, ב) בתוספת הסבר: "אמר רב אשי חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא, אמר לקטו כתיב" [באותו פסוק שם: לקטו לחם משנה]. ופירש רש"י: "לקטו כתיב, דמשמע אחיזה, אבל בציעה לא כתיב משנה". מפורש בדברי הגמרא שיש חיוב "לחם משנה" על כל אחד בשבת, דהיינו שיהיו לו שתי כיכרות לחם לסעודתו, ובשעת הברכה עליו לאוחזם בידו, יחד עם זאת, החיוב לבצוע הוא רק על ככר לחם אחד.

כידוע, דקדוקו של הרמב"ם בכל מילה ובסדר כתיבת ההלכות, מלמדנו להתבונן בדברי הרמב"ם שהביא את ההלכה של לחם משנה בשני מקומות שונים. בהלכות ברכות (פרק ז הלכה ד) כתב הרמב"ם: "מצוה מן המובחר לבצוע ככר שלימה וכו', בשבתות ובימים טובים חייב לבצוע על שתי ככרות נוטל שתיהן בידו ובוצע אחת מהן". ובהלכות שבת (פרק ל הלכה ט) כתב: "חייב אדם לאכול שלוש סעודות בשבת וכו' וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות וכן בימים טובים".

וצ"ב מה רצה הרמב"ם להשמיענו בכך שכתב את דין הלחם משנה בשני מקומות - גם בהלכות שבת וגם בהלכות ברכות.

והנה על דברי הגמרא במסכת שבת "חייב אדם לבצוע על שתי ככרות", פירש רש"י: "לבצוע, ברכת המוציא". והשאלה המתבקשת היא, מדוע לא פירש רש"י "בוצע" כפשוטו, דהיינו חיתוך החלות, אלא פירש ש"בציעה" הכוונה לברכת המוציא על החלות, וצ"ב.

- ב -

מחלוקת הפוסקים אם חיוב שלוש סעודות הוא מהתורה או מדרבנן

שיטת הט"ז (סימן תרע"ז ס"ק ב) שחיוב לחם משנה הוא מהתורה, וז"ל: "פת דלחם משנה הוא קודם ליין לקידוש, דהא לחם משנה לכו"ע דאורייתא, כדאמר ר' אבא בפרק כל כתבי דכתיב לחם משנה, ושלוש סעודות גם כן דאורייתא ופת בעינן כדאיתא בס' רע"ד". ומבואר בדבריו כי חיוב שלוש סעודות הוא מהתורה, ואין סעודה בלא פת, אם כן ברור שגם חיוב לחם משנה הוא מהתורה.

אולם הפמ"ג (סימן רצ"א, משב"ז ס"ק א) כתב: "שלוש סעודות הם מדרבנן, דאסמכתא הוא ג' היום, עיין אליה רבה (אות א). ולבוש כתב דהם דאורייתא", וסיים הפמ"ג: "וצ"ע".

נמצא לפי זה שהנדון אם חיוב לחם משנה הוא מהתורה או מדרבנן, תלוי בשאלה האם עיקר חיוב שלוש סעודות [הנלמד באותה סוגיה במסכת שבת מכך שנאמר (שמות טז, כה) שלוש פעמים "היום" בפסוק "ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה"] הוא לימוד גמור המחייב מהתורה, או שחיוב שלוש סעודות הוא מדרבנן והפסוק "אסמכתא בעלמא". ובפשטות, אם חיוב השלוש סעודות אינו מהתורה אלא רק מדרבנן, ודאי שגם חיוב לחם משנה באותם סעודות הוא מדרבנן. ואם חיוב שלוש סעודות הוא מהתורה, לכאורה משמע שגם חיוב לחם משנה הוא מהתורה.

בשו"ע (או"ח סימן רפה ס"ד) נפסק ש"מותר להתענות בשבת תענית חלום, כדי שיקרע גזר דינו. וצריך להתענות ביום ראשון כדי שיתכפר לו מה שביטל עונג שבת". והנה לדעת הסוברים שחיוב לחם משנה הוא מהתורה תמוה מאד כיצד הותר להתענות בשבת תענית חלום ועל ידי כך להתבטל מחיוב דאורייתא של אכילת לחם משנה. וגם תמוהים דברי השו"ע "וצריך להתענות ביום ראשון, כדי שיתכפר לו מה שביטל עונג שבת", הלא אין כאן רק ביטול עונג שבת, שהיא מצוה מדברית קבלה, אלא ביטול מצות עשה מהתורה של לחם משנה, שאף היא התבטלה על ידי התענית, ומדוע אינו צריך כפרה על כך, וצ"ע.

- ג -

הטעמים לחיוב נשים בלחם משנה

מקור חיוב נשים בלחם משנה מפורש בדברי הר"ן במסכת שבת (מד, א בדפי הרי"ף ד"ה וכתב) וז"ל:

"וכתב רבנו תם דנשים חייבות בשלוש סעודות בשבת וכן נמי לבצוע על שתי ככרות שאף הן היו בנס המן". וכתב הר"ן על דבריו: "ואין צורך, שבכל מעשה שבת איש ואשה שוין כדילפינן (ברכות כ, ב) מזכור ושמור, את שישנו בשמירה ישנו בזכירה, ובכלל זה הוי כל חיובי שבת". דברי ר"ת הובאו במרדכי (שבת סימן שצז) ובאבודרהם (סדר ברכת המצות). ובמאירי (שבת קיח, ב) כתב: "הנשים הרי הן כאנשים לענין שבת, הן לבצוע על שתי ככרות הן לחיוב שלוש סעודות, הן לחיוב קידוש והבדלה".

הרי לנו שני טעמים מדוע נשים חייבות בלחם משנה:

[א] גם הן היו בנס שהמן לא ירד בשבת והיו מלקטות לחם משנה ביום ששי.

[ב] נשים חייבות בכל חיובי שבת מההיקש "כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה" [המובא בשו"ע סימן רעא סע' ב לענין קידוש] ומכאן היקש זה הנשים חייבות כאנשים בלחם משנה למרות שנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא.

ונראה כי שני טעמים אלו לחיוב נשים בלחם משנה, תלויים בשאלה האם חיוב לחם משנה הוא מהתורה או מדרבנן. שכן מבואר בהגהות המרדכי (מגילה סימן תשפ) שהטעם "אף הן היו באותו הנס" נאמר רק "במילתא דרבנן כגון מגילה וחנוכה וד' כוסות" [ולא בסוכה]. נמצא שאם חיוב לחם משנה הוא מטעם שאף הן היו בנס המן, חיוב זה אינו אלא מדרבנן. אולם לפי הטעם שחיובן נובע מההיקש "כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה", חיובן בלחם משנה הוא מהתורה, כי היקש הוא לימוד מהתורה. וכשם שאנשים חייבים, נלמד בהיקש שנשים חייבות כאנשים.

ופסק המשנה ברורה (סימן רעד ס"ק א) "וגם הנשים מחוייבות בלחם משנה שהיו גם כן בנס המן". ויש להעיר על מה שציין בשער הציון (ס"ק ב) מקור לפסק זה בשם "האחרונים", ומדוע לא הביא שהלכה זו כבר מפורשת בדברי הראשונים הנ"ל (הר"ן והמרדכי והמאירי).

- ד -

המנהג שנשים אינן מקפידות על לחם משנה

מאידך, בשו"ת האלף לך שלמה (סימן קיד) מבאר את המנהג שרווח בימיו שנשים אינן מקפידות על לחם משנה.

בתחילת דבריו הוא מציע הסבר שנשים אינן מקפידות על לחם משנה כי "הזכר מוציאם בשלו". אך הוא דוחה בעצמו את דבריו באומרו: "אם כן לא יברכו ברכת המוציא גם כן". כלומר, נשים הרי אינן מקפידות לבצוע על הלחם משנה אולם מברכות ברכת המוציא בעצמן. ואם נאמר שיוצאות ידי חובה על ידי האנשים, מדוע אינן יוצאות בברכת המוציא שלו, ומברכות בעצמן.

ובטעם המנהג הוא מבאר: "דבשלמא גבי ד' כוסות ומגילה דעיקר המצוה הוי לזכרון והודאה על הנס

עצמו, לכך שייך לומר דאף הן היו באותו הנס. אבל בלחם משנה, אטו הוי זה להודאה על הנס המן. זה אינו, רק זה הוי זכרון על מה שירד ביום השישי לחם משנה, וזה עדות ואות על מצות שבת. ואם כן הוי מצותו רק לזכרון ועדות על השבת, ואם כן הוי רק כשאר מצוות. והריב"ש כתב לולי דגילתה התורה דכל שישנו בשמירה ישנו בזכירה היו נשים פטורים אף מקידוש השבת, לכך נהי דילפינן מזכור ושמור דחייבין בקידוש היום, מיהו לשאר מצות שבת דהוי בקום ועשה דהוה מצות עשה שהזמן גרמא". וכתב בשו"ת האלף לך שלמה שמנהג זה "תורה הוא".

אך דברים אלו מחודשים מאד, שכן נראה כי לדעתו נשים פטורות מחיוב לחם משנה מכל וכל. ואילו לעיל הבאנו כי בדברי הראשונים מפורש להיפך - שנשים חייבות בלחם משנה.

- ה -

שיטות הפוסקים שנשים יוצאות ידי חובת לחם משנה בשמיעת ברכת המוציא מהבוצע

סדר הדברים בשבת הוא, ברכה [המוציא] על הפת ולאחר מכן בציעה של הלחם משנה. חיוב הברכה הוא ודאי מדרבנן, ככל חיובי הברכות. ובדין חיוב הלחם משנה הבאנו לעיל שנחלקו הפוסקים האם חיובו מהתורה או מדרבנן. ויש לדון האם כדי לצאת ידי חובת לחם משנה צריך לשמוע גם את ברכת המוציא, או שאין צורך לשמוע את הברכה אלא העיקר הוא קיום הבציעה על לחם משנה. חקירה זו נוגעת כמובן לנשים שאינן נוהגות לבצוע על לחם משנה, ויש להבין כיצד יוצאות ידי חובתן בלחם משנה.

והנה נחלקו הפוסקים כיצד יוצאות הנשים ידי חובת לחם משנה.

לכתחילה בוודאי עדיף שכל אחד מהאורחים המסובים אצל בעל הבית, ונשים בכללם, בוצע ומברך.

[א] יש פוסקים שבעל הבית מברך ובוצע וכל יתר המסובים, נשים ואנשים, שומעים את ברכתו, ועל ידי כך יוצאים ידי חובה.

[ב] ויש הפוסקים שיוצאים ידי חובה בכציעת בעל הבית גם אם לא שמעו את ברכתו.

ונרחיב בביאור דברים

הערוך השלחן (סימן רעד סעיף ד) כתב ש"גם נשים חייבות לבצוע על שתי ככרות (מרדכי) דכל מילי דשבת שוות נשים לאנשים, ולכן המדקדקים נוהגים שהבעל הבית כשנטל אינו בוצע עד שיטלו כל המסובין את ידיהם ויושבים על השולחן ואז בוצע על הלחם משנה וכולם יוצאין ידי חובתן בזה. ואף במקומות שיש לפני כל אחד מהמסובין לחם משנה, מכל מקום הא לפני הנשים אין דרך ליתן לפנייהם לחם משנה, ולכן צריך הבעל הבית להמתין עליהם. וכך יש לנהוג כמו שכתבתי, שהלחם משנה יהיה רק לפני הבעל הבית, והוא ימתין עד שכל המסובין ישבו על השולחן אנשים ונשים, וזהו מצוה מן המובחר".

ומפורש בדבריו שאכן יש לדקדק להמתין לנשים שיבואו לשולחן כדי שיצאו ידי חובת חיובן בלחם משנה על ידי שמיעת ברכת המוציא שמברך והבציעה בעצמן, וכדבריו שהבעל הבית צריך להמתין לכל המסובים עד שישבו, והיינו שיבצעו בעצמם. אמנם משמע מדבריו שזו "מצוה מן המובחר", ואין זה חיוב מעיקר הדין אלא מנהג "המדקדקים".

מנהג "המדקדקים" שהביא ערוך השלחן מוזכר בקרבן נתנאל על דברי הרא"ש בפרק ערבי פסחים (סימן טז, אות ה), שכתב הרא"ש "וכן בשבת אם רצה כל אחד לאכול מככרו צריך שיהיה לפניו שתיים משום לחם משנה". ועל כך כתב הקרבן נתנאל: "ומכאן נראה כשהמסובין צריכין לככרו של בעל הבית בשבת ויו"ט, צריכין לכון לצאת בברכת המוציא, כמו בקידוש, ובעל הבית צריך לכון להוציא המסובין דבעינן דעת שומע ומשמיע, ואז הוא כאלו כל המסובין היו בוצעין על לחם משנה כמו שמוציא בעל הבית את המסובין בכוס של קידוש ודי להם בעניית אמן, הוא הדין בברכת המוציא על כל פנים בשבת אם אין למסובין לחם משנה יענו אמן, ולא יברכו ברכת המוציא".

מנהג זה הובא גם בשו"ת באר משה (חלק ה' סי' עה) שכתב: "אני דורש ברבים וכן אני נוהג בברכת המוציא בשבת, להוציא את בני הבית שגם הם יהיו יוצאים ידי חובת לחם משנה, ואינני מניח שבני הבית יברכו ברכת המוציא על הפרוסה, כי אז אינם יוצאים ידי חובת לחם משנה". והוסיף: "שהנשים והבנות יוצאות עם הלחם משנה של בעליהן ואביהם, דהוי כאילו הן ברכו בעצמן על הלחם משנה, דאם יברכו לעצמן על פרוסת הלחם אם כן לא יקיימו מצות לחם משנה כלל. וכן היה מנהגו של החתם סופר זיע"א, שהיה מוציא בני ביתו בלחם משנה בכל שבתות ויו"ט של שנה".

מדברי פוסקים אלו מתבאר כי נשים יוצאות ידי חיוב הלחם משנה על ידי שמיעת ברכת המוציא של בעל הבית והבציעה בעצמן, ולכן בעל הבית צריך להמתין עד שתבואנה הנשים לשלחן ויענו אמן אחר ברכתו, ובכך מקיימים את דין הלחם משנה המונח לפני הבודה, ולפיכך עליהן להיות נוכחות בשעה הברכה.

וכן נפסק להלכה בשו"ע הרב (סימן רעד סע' ד) וז"ל: "אין המסובין רשאים לטעום עד שיטעום הבודה אם הם זקוקים לככרו, דהיינו שאין להם לחם משנה לפני כל אחד, והם יוצאים ידי חובתם במה ששומעים ממנו ברכת המוציא שמברך על לחם משנה ואוכלים מאותו לחם משנה". ובמשנה ברורה (סימן רעד ס"ק ג) הביא את דברי החיי אדם (הלכות שבת כלל ז אות ב) שכתב: "ונכון לנהוג שזה שבוצע יכוין לפטור בברכת המוציא כל המסובין וגם יאמר להמסובין שיכוונו לצאת בברכתו כדי שכולם יצאו בלחם משנה". כלומר, הבודה צריך לכוון להוציא את המסובים הן בחיוב הברכה והן בחיוב הלחם משנה.

אולם עדיין יש להבין מדוע החיי אדם והמשנה ברורה כתבו ש"נכון לנהוג" שהבודה יכוון לפטור את כל המסובים מדין לחם משנה ועליהם להקשיב לברכת המוציא שלו, ולא כתבו בלשון מוחלטת שיש חיוב לנהוג כן, הלא מדבריהם משמע שיש חיוב בדבר. ועוד יש להבין מהו עיקר החיוב של לחם משנה לנשים לפי דעה זו, וכיצד יוצאות ידי חובת חיובן אם הן לא שמעו את הברכה וגם לא בצעו בעצמן, וצ"ע.

נמצא איפוא, כי לדעת החיי אדם, ערוך השלחן, שו"ע הרב ומשנה ברורה - כדי לצאת ידי חובת הלחם משנה, אין די באכילה מלחם משנה, אלא יש צורך גם בבציעת הלחם משנה.

בשל כך צריכים לשמוע את ברכת המוציא מהמברך, ועל ידי כך מתקיים דין הבציעה על לחם משנה, ויוצאים ידי חובת הלחם משנה.

שיטת האשל אברהם [בוטשאטש] - עיקר חיוב לחם משנה הוא הבציעה ויוצא ידי החיוב מדין שליחות בשמיעה מהבוצע

בניגוד לדעת החיי אדם, ערוך השלחן ושו"ע הרב, שקיום המצוה בלחם משנה הוא בשמיעת הברכה מבעל הבית ובבציעת הלחם משנה. לדעת האשל אברהם מבוטשאטש (הגהותיו לשו"ע סוף סימן רעד) עיקר חיוב לחם משנה הוא הבציעה ויוצא ידי חובת החיוב מדין שליחות בשמיעה מהבוצע, ולאחר מכן מברך כל אחד בעצמו, לפנינו דבריו: "יוצאים ידי חובת לחם משנה בשמיעה. הגם שהברכה של נהנין אינו יוצא ידי חובתו ומברך בפני עצמו, מכל מקום מצות לחם משנה על הבציעה קודם הנאת האכילה מהני בכך שליחות, ומהני גם קודם נטילת ידים". ובמהדורא תניינא הוסיף האשל אברהם: "כתבתי במקום אחר שיוצאין ידי חובת לחם משנה בשמיעה מבוצע הגם שלא נטל ידיו אז עדיין, וכמו שיוצא ידי חובת ברכת כיסוי קודם שחיטה".

ומבואר בדבריו שעיקר המצוה בלחם משנה הוא הבציעה ויכול לצאת ידי חובת הבציעה על ידי שליחות, אך את הברכה כל אחד יכול לברך בעצמו, וזאת בניגוד לדעת הפוסקים הנ"ל שעיקר המצוה בלחם משנה הוא גם הברכה, ומשום כך לדעתם צריכים כל המסובים לצאת ידי חובה מברכת המוציא של המברך.

על דברי האשל אברהם הקשה הגאב"ד דפאפא קושיה חזקה (במכתב ההסכמה שהעניק לספר ויגד משה), כיצד שייך דין "שליחות" על בציעת הלחם משנה, והרי לכאורה זו "מצוה שבגופו", וידועים דברי התוספות רי"ד (ריש פרק ב דקדושין) שהביא קצות החושן (סימן קפב), שאין דין שליחות במצוה המוטלת על גופו [ומשום כך אינו יכול לקיים מצות הנחת תפילין או ישיבה בסוכה על ידי שליח]. ואם כן, גם אם יוצא בברכת המוציא על ידי שמיעה מן המברך מדין שומע כעונה, אך עדיין לא מובן כיצד מועילה שליחות לצאת ידי חובת הבציעה, וצ"ע.

ובשו"ת דברי יציב (חלק או"ח סימן קכו) הביא ראיה חזקה שמצות הלחם משנה היא הבציעה ולא הברכה, שהרי כתב הט"ז (הובא לעיל אות א) שחיוב לחם משנה מהתורה, ואם כן לא יתכן שקיום מצוה

מהתורה יהיה בברכה שאינה אלא מדרבנן. והוא מוסיף: "ולא שמענו ולא ראינו מרבנן קשישאי צדיקים וגדולי הדור, שהנשים ישמעו ברכת המוציא כדי לצאת ידי חובת לחם משנה בשבת קדש [כוונתו למנהג האדמו"רים שנשותיהם אינן משתתפות ב"טיש" ומקבלות את פרוסת הלחם משנה אע"פ שלא שמעו ממנו את הברכה]. וההכרח לומר דמה שמוציאין אחרים בלחם משנה הוא בזה שהאחרים אוכלים מפריסת המוציא של הבוצע, ולא בברכת המוציא", וצ"ע.

- 2 -

שיטת הגאב"ד דפאפא - גדר חיוב לחם משנה הוא שהתחלת הסעודה תהיה על שתי ככרות

מתוך קושייתו הנ"ל, הסיק הגאב"ד דפאפא, שקיום דין לחם משנה אינו תלוי כלל וכלל בבציעה אלא באכילה ממנו. ולכן לדעתו אין צורך לשמוע את הברכה מהבוצע, אלא רק לאכול מהפרוסה הבאה מלחם משנה שבירך עליו בעל הבית, כי גדר החיוב של לחם משנה הוא שהתחלת הסעודה תהיה על שתי ככרות, וכיון שתיקנו חכמים ברכת המוציא, אם כן שעת הברכה היא התחלת הסעודה "ולפי זה נראה דמה שיוציאין בני ביתו בלחם משנה של בעל הבית אינו מטעם שליחות, אלא כיון שהם סמוכים על שולחן בעל הבית והם טפלים לו בסעודה ממילא התחלת הסעודה של הבעל הבית על לחם משנה הוי גם לדידהו התחלת סעודה על לחם משנה כיון שהם טפלים לו. ומטעם זה נכון המנהג שמדקדקים שיברכו ברכת המוציא על פרוסה הבאה מלחם משנה שבירך עליו בעל הבית, שבזה מוכחא מילתא שהוא בצע הלחם משנה גם עבורם והם טפלים לו בסעודה זו".

ומוסיף: "ועל פי סברא זו נלענ"ד דאף בלי שמיעת ברכת המוציא מבעל הבית גם כן יוצאין ידי חובת לחם משנה במה שהם מברכין על פרוסה הבאה מהלחם משנה שבצע עליו בעל הבית, דהבציעה שבצע בעל הבית על הלחם משנה היתה גם בשבילם ומקרי התחלת סעודתם על לחם משנה, מפני שאין סעודתן סעודה בפני עצמה אלא טפלים לסעודת בעל הבית".

והוא מסיים את דבריו ליישב לפי האמור לעיל את מנהג האדמו"רים שנשותיהם אינן משתתפות ב"טיש" ומקבלות את פרוסת הלחם משנה אע"פ שלא שמעו ממנו את הברכה, וזהו בניגוד לדברי החיי אדם, ערוך השלחן, שו"ע הרב והמשנ"ב (המובאים לעיל) שצריך לשמוע מהבוצע את ברכת המוציא, וז"ל: "וכמדומה דאצל הצדיקים שמנהגם לערוך סעודת שבת ויום טוב בבית המדרש, אין בני ביתם שומעים ברכת המוציא של רבם אלא משלחים להם מהלחם משנה שבירכו עליו".

הגאב"ד דפאפא חולק איפוא על האשל אברהם בתרתי: [א] על מה שכתב האשל אברהם שבני הבית יוצאים ידי חובתם מדין שליחות, לדעת הגאב"ד דפאפא הן אינן יכולות לעשות שליח, מכיון שזו מצוה שבגופו. [ב] לפי האשל אברהם, על בני הבית לשמוע את ברכת המוציא של הבעל הבית ולאכול מן הפרוסה שנבצעה. ואילו לדעת הגאב"ד דפאפא אין צורך לשמוע את הברכה אלא רק לאכול מהפרוסה הבאה מלחם משנה שבירך עליו בעל הבית.

ישוב שיטת האשל אברהם מהתמיהות עליו

בש"ת באר משה (חלק ה סימן עה) מיישב את דברי האשל אברהם מקושיית הגאב"ד דפאפא, כיצד שייך לומר דין שליחות לגבי בציעת הפת והרי זו מצוה שבגופו, על פי דברי החתם סופר (חולין פז, א ד"ה וכתב ש"ך) שיש להבדיל בין הנחת התפילין ש"רצה הקב"ה שיהיו תפילין מונחים על הראש והזרוע, ואי אפשר שיהיה ראשו וזרועו של זה במקום ראשו וזרועו של זה", לעומת הקשירה שיכולה להיות על ידי שליח "כיון שעיקר הכוונה שיהיו התפילין מונחים על הזרוע, שוב אין קפידא אם תהיה הקשירה על ידי שלוחו שהוא כמותו לענין זה".

ולפי זה גם לענין בציעת הלחם משנה מבאר הבאר משה: "אי הוה אמרינן שהקפידא היא שהמברך יבצע, בוודאי לא היה אפשר לקיים על ידי שליחות, אבל בוודאי זה טעות לומר שדווקא המברך יבצע, וכי מי שחש בידו ואינו יכול לבצוע וכי יעלה על הדעת שאינו יכול לברך ואחר יבצע תחתיו, ובוודאי עיקר המצוה שיהיה [הפת] נבצע ולא שהוא יבצע, וממילא מהני בזה שליחות ואינו נחשב למצוה שבגופו".

ודברים דומים ביישוב דעת האשל אברהם כתב גם בש"ת להורות נתן (חלק ו או"ח סימן ט) וז"ל: "דוודאי על האכילה לא שייך שליחות, ופשוט דצריך שיאכל בעצמו מהלחם משנה, אבל על הבציעה שהיא מעשה שפיר שייך שליחות, וכמו דמועילה שליחות בשחיטת קדשים ובמילה, ודווקא בתפילין לא מהני שליחות, וכמו שביאר הקצות החושן (סימן קפב) דאע"ג דעל מעשה הקשירה מועיל שליחות מכל מקום לא נעשית ידו של השליח כידו של המשלח, והוי כאילו המשלח הניח תפילין על ידו של השליח, וכעין זה כתב בש"ת חתם סופר (או"ח סימן רא). ובבציעה שעושה מעשה בלחם כשבצעו על ידי שליח הוי כעושה מעשה בעצמו ואינו בגדר מצוה שבגופו [וכה ראיתי שהרב הקדוש מהר"א מבעלזא שלעת זקנותו תשש כוחו מלבצוע הלחם משנה, ואחר שבירך התחיל בבציעה מעט מזער ועדיין הלחם בשלמותו, והשאר בוצע על ידי משמשו שעמד על ידו], זוהי סברת האשל אברהם".

[אך מכל מקום, דברי האשל אברהם מחודשים, וכפי שכבר כתב בש"ת בית אבי (ח"ג או"ח סימן מג) וז"ל: "אע"פ שלא הבנתי את דבריו, מכל מקום אם קבלה היא נקבל. ומה שנהגו כן אנשים גדולים רמי מעלה אין להרהר אחריהם כי שלחנם היה כמזבח ממש, בודאי היה להם טעמים ונימוקים כפי דרכיהם בקודש ואין לנו השגה ועסק בזה, אבל מי שלא בא בסוד ה' ילך בתום וילך בטח כפי ההלכה בשלחן ערוך"].

שיטת הדברי יציב - חיוב לחם משנה מתקיים בעצם ההכנה שיש על השולחן לחם משנה

מהלך מחודש בביאור חיוב לחם משנה, וכיצד יכולים המסוכים לצאת ידי חובת החיוב אע"פ שלא שמעו

ברכת המוציא מהבוצע, כתב בשו"ת דברי יציב (או"ח סימן קכו) וז"ל: "ועיקר לחם משנה הוא שמה שמכין לסעודת שבת יכין משנה, שההכנה לסעודה יהיה כפול, וכמו במן לקטו לחם משנה (שמות טז, כב). ומהתורה סגי גם בב' פרוסות, אלא דבעי פרוסה החשובה בכדי שיעור סעודה, וזה בעי משנה, וחכמים קבעו שמלבד דבעי שלמה לברכה, בעי שניהם שלמות משום כבוד".

ולפי זה מחדש הדברי יציב: "והנה בחיוב לחם משנה של המסובין, נראה דאין מזה כלל לענין שליחות ומצוה שבגופו, דאין המצוה לאכול כפל, ולכו"ע אין זה בכלל בצע אכולא שירותא (עי' סי' רעד) אלא שעיקר החיוב להכין ולקבוע הסעודה בדרך כפל, כמו שנאמר (שמות טז, ה) והכינו וגו'. ואם כן כשבעל הבית הכין וקבע על ב' הככרות אפשר דסגי להמסובין, וכיון שמונח על השולחן שמסובים ואוכלים עליו, בזה גופא נתקיים המצוה דלחם משנה, ודוק. וכהידור מצוה יש שהמיסב יקח לחם משנה בנפרד לעצמו, ומכל מקום עיקר החיוב הוא על הבוצע, והוא הבעל הבית שבוצע כמבואר בברכות (מו, א). ולזה כשראש המסובים פרס מככרו למסובים, נעשה בעל הבית הבוצע שלהם, שעליו דייקא החיוב".

ומבואר בדבריו גדר חדש בחיוב הלחם משנה: להכין לחם משנה על השולחן. ולכן כבר בעצם ההכנה של לחם משנה על השולחן שמסבים עליו יוצאים ידי חובה. אלא שכמובן יש חיוב על בעל הבית לבצוע את הלחם משנה. וברור שאין למסובים צורך לשמוע ממנו את הברכה, וכאשר בצע על הלחם, והם קיבלו פרוסה מהפת, יצאו ידי חובה כי הסבו על שלחן שהכינו בו לחם משנה.

ולפי זה מיישב הדברי יציב את מנהג האדמו"רים שנשותיהן יוצאות ידי חובת מצות לחם משנה למרות שאינן שומעות את הברכה: "ועל כל פנים לגבי נשים שפיר מיוסד המנהג שנהגו אצל רבנן קשישאי שלא שמעו המוציא דכיון שפרסו לה מהככר, הוי ראש המסובין הבוצע שלהם, שעליו החיוב".

- י -

לחם משנה - חיוב מדין סעודת השבת

בביאור המנהגים בסדר בציעת הלחם משנה וברכת המוציא, צריך להבין את גדר חיוב לחם משנה ובציעתו, האם זהו חיוב מדין סעודת שבת, שבסעודת שבת יש חיוב לחם משנה ובעל הבית צריך לבצוע מהלחם משנה, וכאשר הוא בוצע, יוצאים ידי חובת החיוב כל המשתתפים בסעודה, כי זהו דין בסעודה ולא דין על כל אחד ואחד. או שגדר חיוב הבציעה על לחם משנה נובע מהדין הכללי שצריך לברך ולבצוע בסעודה פת שלמה. והיינו, שבימי החול נאמר דין בציעה על פת שלמה וזוהי "מצוה מן המובחר", ובשבת נאמר מכח הלכה זו חיוב גמור לבצוע על שני לחמים שלמים. ולפי צד זה, החיוב מוטל על כל אחד ואחד לקיים את חיוב הבציעה על לחם משנה.

ויש לתלות חקירה זו במחלוקת הפוסקים, כדלהלן:

בשו"ת קנין תורה (חלק א סימן פח) נשאל על מנהגו בביתו שהנשים היו מברכות בעצמן המוציא על

פרוסת החלה ולא הקשיבו לברכת המוציא של הבוצע, בניגוד למבואר בדברי ערוך השלחן וחיי אדם ושו"ע הרב. והשיב הקנין תורה: "ולענ"ד נראה שכל ענין בציעת לחם משנה מעולם לא נתקן כחיוב גברי על כל מי שאוכל בשבת שיבצע דווקא על לחם משנה ויצרך לפטור את עצמו עכ"פ על ידי אחרים, רק המצוה היא דבאכילת סעודת שבת יבצע בעל הבית, ומזה יאכלו כל בני הבית איש ואשה קטן וגדול, ואין שום חיוב שבעולם על כל אנשי הבית בלחם משנה רק על מי שבוצע לכולם יבצע מלחם משנה. ומה דקאמר המרדכי בשם ר"ת דגם נשים חייבות בלחם משנה, הוא גם כן באופן הנ"ל, דבאם אשה בוצעת עבור אנשי ביתה דצריכה גם כן לבצוע על לחם משנה. אבל בזמן שבעלה בוצע, אין שום ענין חיוב עליה בפני עצמו, כמו שאין חיוב על אנשים מאוכלי הסעודה כשאוכלים מככר זה שנבצע בלחם משנה. ומעולם לא ניתנה מצוה זו אקרקפתא דגברי רק על הסעודה שתהיה בלחם משנה. ולמשל מי שמתענה בשבת משום שתענוג הוא לו, אינו חותך ובוצע לחם משנה, דאין החיוב על מי שאינו אוכל".

ומסיים הקנין תורה, שלפי הגדרה זו שחיוב לחם משנה הוא דין בסעודה ויוצאים ידי חובת חיוב זה כל המשתתפים בסעודה "ממילא גם הנשים האוכלות בחדר אחר נכללים בזה, דכולם אוכלים מאותה סעודה, וכמבואר בכה"ג באבן העזר (סימן סב סע' יא) לענין בני החופה שנתחלקו לחבורות כולם מברכים ברכת חתנים אפילו בתים שאין פתוחים למקום החתן ואפילו אין השמש מצרפם, כיון שאוכלים מסעודה שהתקינו לחופה, ומכל שכן בנדון דידן שהוא ממש סעודה אחת לכולם".

מבואר בדבריו, שחיוב לחם משנה הוא מדיני סעודת שבת, ולכן כל מי שנכלל בסעודה נפטר בלחם משנה שנבצע עבור כל בני הסעודה, ובכלל זה גם מי שלא שמע מהמברך את ברכת המוציא.

וגם מבואר בדבריו, שמי שאינו אוכל סעודת שבת, כגון המתענה, אינו מתחייב בבציעת הלחם משנה, מכיון שהחיוב הוא רק על מי שאוכל.

אמנם צריך עיון לפי הגדרה זו, מה הדין כאשר מתקיימת סעודה גדולה ובה משתתפים רבים, ויש לבצוע רק שני לחמים שבוודאי אינם מספיקים לכולם, האם נאמר שכולם יצאו ידי חובת הלחם משנה כיון שבסעודה זו הבוצע בצע את הלחם משנה כדין, ונתקיים דין סעודת שבת בלחם משנה, ושוב אין כל צורך לאכול מהפת. או שנאמר, שעל כל פנים צריך בפועל לאכול מהפת שבצעו עליה, ואם נגמר הפת אולי יצרכו לבצוע שוב, וצ"ע.

- יא -

חיוב הבציעה מלחם משנה - מהלכות בציעת הפת

מאידך, כאשר ידידי רבי אשר וייס מסר שיעור בביתי בהיותו בלוס אנג'לס (והדברים נדפסו גם בספרו מנחת אשר על מסכת פסחים; מכתבי תורה, סימן יב), הוא הגדיר את חיוב הבציעה בלחם משנה כחלק מהלכות בציעת הפת ולא מדיני סעודת השבת. והתבסס על דברי הרמ"א (או"ח סימן תפב) שכתב: "מי

שאין לו [בפסח בחו"ל כאשר עורכים סדר יומיים] ב' הלילות רק ג' מצות, יברך ליל ראשון המוציא ועל אכילת מצה וכן הכריכה הכל מן הפרוסה, ושתי השלימות לליל שני". וטעם הדבר, משום שאם יבצע גם מן השלימה בליל א', לא יהיה לו לחם משנה בליל ב'. ולכאורה תמוה למה לבטל לחם משנה בליל א' בגלל ליל ב'. ומתוך כך חידש הרב וייס ללמוד מדברי הרמ"א שגדר לחם משנה אינו דווקא שיבצע מלחם המשנה אלא שיבצע על לחם משנה, דהיינו שיהיה לחם משנה לפניו בשעה שהוא בוצע מן הפת זכר למן, ולכן יוצא ידי חיוב אף אם לא בצע מלחם המשנה אלא מן הפרוסה. ומה שצריך בכל שבת לבצוע מאחת הככרות של לחם משנה ולא מפרוסה, אינו אלא מהדין הכללי בברכות שצריך לברך על השלימה ולא על הפרוסה ולא מדין מיוחד בשבת ויו"ט של לחם משנה. ומשום כך בליל א' דפסח יוצא ידי חובה בלחם משנה גם אם מברך על הפרוסה, מכיון שיש לפניו לחם משנה, וטוב לעשות כן ולהניח לחם משנה גם לליל ב' דפסח, עכ"ד.

והוסיף הרב וייס במכתב: "נראה בהגדרת המצוה שיאכל מן הפת שנבצע על לחם משנה, אך אין חובה לאכול ולבצוע את לחם המשנה בדווקא... אלא שצריך לבצוע כשיש לחם משנה לפניו, וכל האוכל מככר זה שבצעהו על לחם המשנה יוצא בו ידי חובתו".

וכדבריו כתב גם בספר הררי קדם (ח"ב סימן פט) שברכת המוציא ודין לחם משנה "הם הלכות בענין בציעת הפת", וז"ל: "ברכת המוציא היא ברכה שונה משאר ברכת הנהנין, דברכת המוציא הבציעה היא קיום בגוף הברכה, ואין הברכה כשאר ברכות הנהנין על ההנאה בלבד". ומתוך כך כתב ההררי קדם שגם דין לחם משנה בשבת הוא הלכה בבציעת הפת "כלומר שהקיום בציעה וקביעות סעודה צריך להיות על שתי ככרות. ואמר רבינו זצ"ל [הגרי"ד סולובייצ'ק] שאביו הגר"מ זצ"ל אמר בשם מרן הגר"ח שהוא היה רגיל לומר למי שאוכל אצל שולחנו לכוין לצאת בברכת המוציא ובלחם משנה, ואין צריכין המסובין לטעום מהלחם משנה, כי החיוב לחם משנה הוא לבצוע על ב' ככרות, עי' רמב"ם (הלכות שבת פרק ל הלכה ט). וביותר אפשר, דגם אם יש לכל אחד מהמסובים לחם משנה, מכל מקום בעינן ששאר המסובים יכוונו לצאת על ידי בעל הבית, כי חלות שם בציעה היא רק על ידי הבעל הבית".

הרי לנו לפי דעה זו, שגדר חיוב הבציעה על לחם משנה נובע מהדין הכללי שצריך לברך ולבצוע פת שלמה. ובשבת התחדש שיש חיוב לבצוע על שני לחמים שלמים מצד חיוב נוסף וחדש של לחם משנה, הנובע מהלכות שבת ויום טוב.

- יב -

חיוב לחם משנה הוא מדיני בציעת הפת וסעודת שבת

ונראה שאמנם ביסוד חיוב לחם משנה יש את שני הדינים הנ"ל: [א] דיני בציעת הפת. [ב] דיני סעודת שבת. ויש לדייק כן מסוגיות הש"ס ומדברי הרמב"ם. וכמו שמדויק מסוגיות הגמרא שהבאנו לעיל [אות א] שמקור חיוב לחם משנה מובא בש"ס בשני מקומות: במסכת ברכות (לט, ב), ובמסכת שבת (ק"ז, ב).

וגם בדברי הרמב"ם הובאה הלכה זו בשני מקומות שונים, בספר אהבה בהלכות ברכות, ובספר זמנים בהלכות שבת. ונראה כי שתי ההגדרות שבחייב לחם משנה נובעות משתי הסוגיות הדנות בחובת ומקור הדין של לחם משנה.

הסוגיה במסכת ברכות עוסקת בדיני בציעת הפת ובמימרא של רב יוחנן "שלמה מצוה מן המובחר", ובחייב הבציעה בליל פסח ש"מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע", ולאחר מכן מובא דינו של ר' אבא "ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות". ומשמע מסוגיית הגמרא שחובת לחם משנה בשבת היא מדיני בציעת הפת, בדומה לדין מניח פרוסה בתוך השלמה שבליל פסח שהוא גם כן מהלכות בציעת הפת, וכפי שביאר בספר הררי קדם. ואם כן, הסוגיה בברכות היא המקור להגדרה שחובת לחם משנה היא מהלכות בציעת הפת.

ואילו הסוגיה במסכת שבת, מוזכרת בה המימרא של ר' אבא בסוגיה העוסקת בעניין חיוב שלוש סעודות בשבת. וזהו המקור להגדרה שחייב לחם משנה הוא מדיני סעודת שבת.

ונראה שלכן גם הרמב"ם קבע את דיני לחם משנה בחיבורו בשתי מקומות, בהלכות ברכות, לומר שחייב לחם משנה הוא מהלכות בציעת הפת שהם קיום חובת הברכה, ובהלכות שבת, לומר שחייב לחם משנה הוא מדיני סעודות השבת. ודברי הרמב"ם מדויקים היטב, כל מקום לפי הגדרתו. בהלכות ברכות מתחיל הרמב"ם את דבריו בלשון "מצוה מן המובחר לבצוע ככר שלימה", ומסיים "בשבתות וימים טובים חייב לבצוע על שתי ככרות". דהיינו בתחילה, סיבת חובת הלחם משנה נובעת מדיני בציעת הפת, ולאחר מכן מבואר שאותו חיוב שיש ביום בחול נאמר גם בשבת ויו"ט, וגדר אחד להם, ונובע מדיני בציעת הפת. ואילו בהלכות שבת פתח הרמב"ם את ההלכה בלשון: "חייב אדם לאכול שלוש סעודות בשבת", וסיים "וצריך לקבוע כל סעודה משלשתם על היין ולבצוע על שתי ככרות". ומדויק היטב שחייב לחם משנה נובע מדיני סעודות שבת. והיות ויש חיוב סעודה בשבת, נקבע שיהיה לחם משנה.

הרי לנו מדברי הש"ס והרמב"ם, כי שתי ההגדרות בגדר חיוב לחם משנה נובעות, הן מדיני בציעת הפת, והן מדיני סעודות שבת.

- יג -

המנהגים השונים כיצד יוצאות נשים בחייב לחם משנה - שורשם ביסוד החייב האם הוא מדין סעודת שבת או מדיני בציעת הפת

לפי שתי הגדרות אלו, יבוארו המנהגים בהם פתחנו את השיעור.

אם ננקוט שעיקר החייב לבצוע על לחם משנה הוא מדיני סעודת שבת, מיושב המנהג שנהגו בבית אבי ז"ל, שהיה בוצע על הלחם משנה בעוד שאמי ע"ה הגיעה רק לאחר מכן ובירכה המוציא על הפרוסה שקיבלה, וכן מנהג פולין כדברי האדמו"ר ממודז'ץ, ומנהג כל האדמו"רים העורכים שולחן ונשותיהם

אינן שומעות את ברכת המוציא. וכפי שהסביר את המנהג בשו"ת קנ"ן תורה המובא לעיל, שאין צורך לשמוע את ברכת הבעל הבית כי בעצם ההשתתפות בסעודה שבה בצע בעל הבית על שתי ככרות, יוצאים ידי חובת חיוב לחם משנה, מאחר ונתקיים דין סעודה שבצעו בה על לחם משנה.

[וכן מובן המנהג על פי חידושו של הדברי יציב, שגדר חיוב לחם משנה הוא להכין לחם משנה על השולחן, ואין למסובים צורך לשמוע את הברכה מהבוצע, אלא בקבלת פרוסה מהפת, יצאו ידי חובה כי הסבו על שלחן שהכינו בו לחם משנה].

אולם אם נאמר שעיקר יסוד חיוב לחם משנה הוא מדיני בציעת הפת, הרי שאין די באכילה מהככר שבצע בעל הבית כדי לצאת ידי חיוב לחם משנה, שכן חיוב בציעת הפת מוטל על כל אחד ואחד בפני עצמו לברך ברכת המוציא על פת שלמה. ומשום כך כתבו ערוך השולחן ושו"ע הרב המובאים לעיל, שצריך לשמוע את ברכת המוציא מבעל הבית ולאכול מהככר שבצעו עליו. ולפי צד זה, ברור שאם נטל פרוסה מהככר שבצעו עליה לחם משנה מבלי שהשתתף בברכת המוציא לא יצא ידי חובת לחם משנה כי לא קיים את דין בציעת הפת על לחם משנה.

ומעתה נבין את שיטת האשל אברהם, שמצד אחד כתב שאפשר לברך ברכת המוציא ללא שמיעה מבעל הבית, ואילו מצד שני כתב בפתיחת דבריו "יוצאים ידי חובת לחם משנה בשמיעה", משמע שצריך לשמוע ברכת המוציא מבעל הבית. ונראה כי האשל אברהם חשש לשני הגדרים שיש בחיוב הלחם משנה: מצד אחד חשש לכך שזהו מדיני בציעת הפת, ולכן יש לכל אחד להיות נוכח ולהשתתף בברכת המוציא של בעל הבית כדי שיתקיים אצלו דין בציעת הפת על לחם משנה. אך מצד שני, אמת ונכון הדבר שאם אכל מהלחם משנה שבצע עליו בעל הבית בלא שמיעת ברכת המוציא ממנו, שפיר יצא בזה ידי חובת קיום דין לחם משנה הבא מדיני סעודת שבת, כמבואר בשו"ת קנ"ן תורה.

- יד -

ונראה עוד כי חיוב הנשים בלחם משנה מדיני בציעת הפת, שבגללו צריך לצאת ידי חובת החיוב על ידי שמיעת הברכה והבציעה של בעל הבית, תלוי בטעמים שנתבארו לעיל [אות א] מדוע נשים חייבות בלחם משנה.

לפי הטעם שנשים חייבות בלחם משנה ככל חיובי שבת שחייבות בהן מההיקש "כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה", מכל מקום חובתם היא רק מדיני סעודות שבת ולא מדיני בציעת הפת, כי ההיקש נאמר רק בדיני שבת עצמו, ואשר על כן רק חיובי שבת ובכלל זה סעודות שבת, נלמד מההיקש שגם נשים חייבות. מה שאין כן בדין שיסודו ועיקרו ההלכה הכללית של דיני בציעת הפת, אין זה קשור כלל להיקש, ולא ניתן לחייב בו נשים בגלל ההיקש.

לפי זה מוטעם מנהג ישראל שאינם מדקדקים שהנשים תשמענה את ברכת המוציא והבציעה מהבעל, אלא

מברכות ובוצעות על הפרוסה שקיבלו, וכמבואר לעיל, שגדר חיובן בלחם משנה הוא מדיני סעודות שבת שמחוייבות בה, ובזה די במה שמשתתפות בסעודה שבצעו בה על לחם משנה, ואילו בחיוב הבציעה על לחם משנה מההלכה הכללית של בציעת הפת, שבשבת נאמרה על לחם משנה, הנשים לא נתחייבו.

- טו -

קיום מצות לחם משנה - בברכה בשעת הסעודה

ונראה לענ"ד לומר גדר חדש ביסוד חיוב לחם משנה בשבת.

יסוד לחם משנה הוא תקנת חכמים לברך עליו ברכה בשעת הסעודה, ובעצם, הגדרה זו היא פשוטו של רש"י שהבאנו לעיל [אות א] שפירש את דברי הגמרא במסכת שבת "חייב אדם לבצוע על שתי ככרות" - "לבצוע, ברכת המוציא". ותמהנו, מדוע לא פירש רש"י ש"בוצע" היינו חיתוך החלות. ונראה כי היא גופא רצה רש"י ללמדינו, שהחלק החשוב ביותר של בציעת הפת הוא הברכה, ולא בציעתה או אכילתה של הלחם משנה.

ולפי זה יוצא שאין צורך אפילו באכילת הלחם משנה על ידי הרוצים לצאת ידי חובת החיוב, או בשמיעת הברכה על ידם, כי החיוב הוא הברכה, וממילא כאשר נאמרה הברכה על לחם משנה, הרי אפשר לצאת ידי חובה מדין שליחות גם ללא נוכחות המשלח, כדין כל ברכת המצוות, אשר כידוע אפשר להוציא אחרים בשליחות על ברכת המצוות אפילו כשאין המשלח נוכח [כגון בברית מילה, שהמוהל שהוא שלוחו של האב מברך "על המילה" בשליחות האב, גם כאשר הברית מתקיימת ללא נוכחות האב במקום].

אלא שתנאי יש בדבר, מאחר ולחם משנה הוא גם מדיני סעודת השבת, הרי שאמירת הברכה על לחם משנה היא בתנאי שהיתה סעודה שבה בצעו את הלחם משנה, ורק אז אפשר לצאת ידי חובה על ידי שהמברך פועל כשליחו של הסועד.

- טז -

יש להביא ב' ראיות ליסוד זה

ראשית, כתב הרמ"א בהלכות פסח (או"ח סי' תפב סע' א) וז"ל: "מי שאין לו ב' הלילות רק ג' מצות, יברך ליל ראשון המוציא ועל אכילת מצה, וכן הכריכה הכל מן הפרוסה, ושתי השלימות לליל שני". כלומר, למי שאין אלא שתי מצות שלימות בשביל שני הסדרים, יברך בליל הסדר הראשון על ב' השלימות ויאכל ממצה אחרת שאינה שלימה, וכך הוא שומר את המצות השלימות לסדר השני. מפורש איפוא בדברי הרמ"א שדין לחם משנה אינו קשור כלל לאכילת המצה, אין צורך לאכול מהלחם משנה בשביל לקיים את המצוה, אלא העיקר שיש ברכה על לחם משנה.

שנית, מדברי השו"ע שהובאו לעיל [אות ב] שמותר להתענות בשבת תענית חלום, נראה ברור שבאמת

ניתן לקיים את מצות הלחם משנה גם מבלי שאכלו מהחלה, ושפיר מתורץ שגם לדעת הסוברים שחובב לחם משנה הוא מהתורה, לא מבטל בתעניתו את החיוב דאורייתא של אכילת לחם משנה - כי על ידי ששומע את הברכה על לחם משנה, יוצא ידי חובה [וכמובן מיושב לפי זה, שיש צורך להתענות רק על ביטול עונג שבת ולא על ביטול מצוות לחם משנה על ידי הצום].

- יז -

נמצא לפי המבואר, שכאשר יש כוונה לצאת ידי חובה בברכה, יצאו כל המשתתפים בסעודה ידי חובת מצות לחם משנה. והיינו שלא דברי הגאב"ד דפאפא הסבור כי יש חובת אכילה מהלחם משנה. שהרי לפי המבואר, אמנם צריך שתקיים בציעת הפת, אבל אין צורך שכל המסובים יאכלו ממנה, אלא העיקר הוא הברכה על הלחם משנה בסעודה, וכמפורש ברש"י הנ"ל.

על פי חידוש זה, מיושבת היטב קושית הגאב"ד דפאפא על שיטת האשל אברהם שעיקר חיוב לחם משנה הוא הבציעה ויוצא ידי חובת החיוב מדין שליחות בשמיעה מהבוצע, ותמה עליו כיצד שייך דין "שליחות" על בציעת הלחם משנה, והרי לכאורה זו "מצוה שבגופו" שלא נאמר בהן דין "שליחות". אולם לפי המבואר יש לומר, שכוונת האשל אברהם במה שהזכיר את דין ה"שליחות" בלחם משנה רק לענין הברכה, ובזה ודאי מועילה שליחות כדין ברכת המצוות, וכאמור, משום שעיקר המצוה היא הברכה, ולא עצם הבציעה.

וגם מבואר לפי זה המנהג שנהגו בבית אבי ז"ל, שהיה בוצע על הלחם משנה בעוד שאמי ע"ה הגיעה רק לאחר מכן ובירכה המוציא על הפרוסה שקיבלה, וכפי שנהגו בפולין וכמנהג האדמו"רים העורכים שולחן ונשותיהם אינן שומעות את ברכת המוציא. שכן האשה אינה צריכה לשמוע את הברכה או לאכול מהלחם משנה של הבוצע, כי האדמו"ר יכול להוציא אותה עם ברכתו בתורת שליחות כיון שהיא סומכת על שולחנו - היא נחשבת חלק מסעודתו למרות שהיא איננה נוכחת שם.

ולפי דברינו נראה כי הטעם לדברי הרמב"ם שהביא את דין הלחם משנה הן בהלכות ברכות והן בהלכות שבת הוא, כי בדין הבציעה יש גם משום מנהג ה"דרך ארץ", וכדברי הרמב"ם בפתחה לפרק ז' בהלכות ברכות, שם מובא דין הלחם משנה, וז"ל: "מנהגות רבות נהגו חכמי ישראל בסעודה, וכולן דרך ארץ", ואחד ממנהגים אלו מובא (שם הלכה ג) "בעל הבית מברך המוציא ומשלים הברכה, ואחר כך בוצע, והאורח מברך ברכת המזון". ושם (בהלכה ד) הוסיף: "מצוה מן המובחר לבצוע ככר שלימה... בשבתות ובימים טובים חייב לבצוע על שתי ככרות". ואשר על כן, רצה הרמב"ם ללמדנו כי חיוב "לחם משנה בשבת" נובע הן מהלכות שבת והן מהלכות הדרך ארץ לבצוע את הפת, שהוא מהלכות הברכות.

- יח -

לחם משנה בשתי פרוסות לחם

הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (סימן כא) נשאל על ידי בנו: "מה ששאלת אודות המנהג בבית חותני זקנך הגאון מוהר"י זצ"ל, בהתאחר אחד מהמסובין בש"ק או ביו"ט נותנים לו שתי חתיכות ללחם משנה, והקשו החברים דזה לא חשיב לחם משנה".

וחידש הנצי"ב שהעיקר תלוי איך היה הלחם לפנינו: "אם בא לחם לפנינו שלם או אפילו פרוס, אם נפרס ונקטן מכמותו מקרי חסר, אע"ג דאם מתחילה היה בא לפנינו לחם קטן כזה היה קרוי לחם, שפיר. אבל כיון שנפרס לא מקרי לחם. אבל אם בא פרוס לפנינו ולא נשתנה מכמות שהיה, מקרי לחם שפיר". והוא מסיים: "וכן כד דייקת בסעודת חותני זקנך זצ"ל, לא פרס הרב לפניו, אלא מאשר מצא שתי פרוסות נתן לו".

והנה מפשטות דברי הנצי"ב מתבאר כי דן בגדר לחם משנה מצד דיני בציעת הפת, ומתוך כך חידש שאם הפרוסה כבר נפרסה קודם לכן, אז יוצאים בה ידי חובת לחם משנה, אולם אם פורסים אותה עכשיו אין יוצאים בה כיון שהפת נחסרה לפנינו. ולכן לפי הנצי"ב, אם אשה לא נכחה בשעת הבציעה ולא שמעה את הברכה, כאשר באה לשולחן לאחר מכן, יש לתת לה שתי פרוסות שהיו מוכנות לכך, ולא לפרוס מהלחם שבצע המברך.

ואכן, חידוש זה של הנצי"ב נצרך לשיטת החיי אדם, ערוך השלחן, שו"ע הרב והמשנ"ב, הסוברים שיש לשמוע את הברכה מהבוצע כדי לצאת ידי חובת חיוב לחם משנה, ואם לא שמעו את הברכה לא יצאו ידי חובת החיוב וצריך למצוא לחם משנה [ולצורך זה די בשתי פרוסות]. וכן לא יוצא ידי חובה לפי הגאב"ד דפאפא, כי לדעתו צריך לאכול מהפרוסה שבצעו עליה.

ברם לפי דברי הקנין תורה שהבציעה היא מדיני סעודת שבת, הרי שבעצם ההשתתפות בסעודה שיש בה לחם משנה, כבר יש בה לצאת ידי חובת לחם משנה. וכן לפי חידושו של הדברי יציב, בסעודה שהוכן בה לחם משנה, יוצאים ידי חובת לחם משנה, גם ללא שמיעת הברכה מהבוצע. וכן לפי המבואר לעיל בדברינו שהחיוב הוא הברכה, ואין צורך אפילו באכילת הלחם משנה על ידי הרוצים לצאת ידי חובת החיוב, או בשמיעת הברכה על ידם, וכאשר נאמרה הברכה על לחם משנה, אפשר לצאת ידי חיוב הלחם משנה מדין שליחות גם ללא נוכחות המשלח [ונתבאר לעיל שכן היא דעת האשל אברהם] - לפי שיטות אלו מיושבת איפוא שאלת בנו של הנצי"ב היטב, שדי בכך שהמתאחר לבוא לסעודה יאכל מהפרוסה שבעל הבית בירך עליה ובצע אותה. כי ההשתתפות בסעודה אינה דווקא בתחילת הסעודה, אלא עצם העובדה שהוא אוכל מאותה סעודה, מחשיבה אותו כחלק מאותה סעודה.

ע

ממוצא הדברים למדנו שהמנהגים השונים, האם יש לדקדק שהאשה תשמע את ברכת הבוצע, או שיכולה לבוא לאחר הברכה, ותברך בעצמה על הפת, תלויה בשיטות הפוסקים מהו גדר חיוב לחם משנה. הפוסקים המחייבים לשמוע את הברכה מהבוצע הם:

חיי אדם, ערוך השלחן, שו"ע הרב ומשנ"ב, שאין די בבציעה של בעל הבית והאכילה מהלחם משנה, אלא יש צורך לשמוע את ברכת המוציא מהמברך, ועל ידי כך מתקיים דין הבציעה על לחם משנה.

והפוסקים הסוברים שיוצאים ידי חובת הלחם משנה גם ללא ששמעו את הברכה מהבוצע, הלוא הם:

[א] לפי המבואר בתחילת הדברים בדעת האשל אברהם, הרי שהמסובים צריכים לאכול מככר הלחם שבצע ובירך המוציא עליו, ואין צורך להשתתף אישית בבציעה.

[ב] דעת הגאב"ד דפאפא שאין צורך לשמוע את הברכה אלא רק לאכול מהפרוסה הבאה מלחם משנה שבירך עליו בעל הבית.

[ג] שו"ת להורות נתן הסבור שכל המסובים יוצאים ידי חובת לחם משנה הגם שלא בצעו בעצמם את הלחם משנה כי העיקר הוא האכילה של פרוסת הלחם משנה.

[ד] שו"ת קנין תורה, המבאר כי חיוב לחם משנה הוא דין בסעודה, ויוצאים ידי חובת חיוב זה כל המשתתפים בסעודה.

[ה] שו"ת דברי יציב, המחזק שחיוב לחם משנה הוא ההכנה של הלחם משנה לכבוד שבת. ולכן בסעודה שהוכן בה לחם משנה, יוצאים ידי חובת לחם משנה.

ולפי המבואר לעיל, התחדש שגדר חיוב לחם משנה הוא הברכה, וממילא כאשר נאמרה הברכה על לחם משנה, הרי אפשר לצאת ידי חובה מדין שליחות גם ללא נוכחות המשלח, כדין כל ברכת המצוות [ונתבאר כן בדעת האשל אברהם]. ונמצא שכאשר הבעל מברך על הלחם משנה, יוצאת האשה ידי חובה מכיון שהיא סמוכה על שולחן סעודה זו, ואף אם אינה נוכחת בה או אוכלת מהלחם משנה.